

в Батурині: комп'ютерні реконструкції та київські аналогії // Сіверщина в історії України. Наукове видання. – Вип. 10. – Глухів – К., 2017. – С. 149–158; Когут З., Мезенцев В., Ситий Ю. Археологічні дослідження Батурина 2016 року. Керамічні оздобы палацу Івана Мазепи. – Торонто, 2017. – С. 11–22.

3. Бондар О. Замки та фортеці Чернігово-Сіверщини в XV–XVIII ст. – К., 2015. – С. 24–26; Когут З., Мезенцев В., Ситий Ю. Розкопки Батурина 2016–2017 рр. Керамічні оздобы споруд Мазепи і Розумовського // Гомін України. – Рік LXIX. – № 32 (3694). – Торонто, 29 серпня 2017 р. – С. 7–8; Mezentsev V. “Excavations at Baturyn in 2016–2017. Ceramic Adornments of Hetman Architecture”, Ukrainian Echo, vol. 31, no. 28, Toronto, October 17, 2017, pp. 1–2.

4. See, for example, Philippides M., Hanak W.K. The Siege and the Fall of Constantinople in 1453: Historiography, Topography, and Military Studies (Burlington, VT, 2011), pp. 220–222 (<https://books.google.ca/books?id=qvvdVXckfQC&pg=PA220&lpg>).

5. Ситий Ю., Мезенцев В., Мироненко Л. та ін. Науковий звіт про археологічні дослідження в охоронних зонах Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» в м. Батурин Бахмацького р-ну Чернігівської обл. у 2017 р. // Науковий архів Інституту археології НАН України. – 2017; Mezentsev V. «Excavations at Baturyn in 2016–2017. Ceramic Decorations of the Hetman's Palaces and Offices», The Ukrainian Weekly, vol. LXXXV, no. 44, Parsippany, NJ, October 29, 2017, p. 11.

Мезенцев В.І., Ситий Ю.М., Коваленко Ю.О. Звіт про археологічні дослідження Батурина у 2017 р.

Стаття підсумовує результати досліджень знайдених фрагментів керамічних полив'яних розеток, що прикрашали фасади палацу гетьмана І. Мазепи в Батурині. Розглядаються залишки споруд І. Мазепи, генерального писаря П. Орлика і гетьмана К. Розумовського, а також місцеві та імпортовані керамічні пічні кахлі, натільні хрести, перстень-печатка та інші знахідки XVII–XVIII ст. з розкопок у місті 2017 р.

Ключові слова: Батурин, палац І. Мазепи, керамічний декор фасадів, цегляні фундаменти, пічні кахлі, натільні хрести, перстень-печатка.

Мезенцев В.И., Сытый Ю.Н., Коваленко Ю.А. Отчет об археологических исследованиях Батурина в 2017 г.

В статье изложены результаты исследований найденных фрагментов керамических поливных розеток, которые украшали фасады дворца гетмана И. Мазепы в Батурине. Рассматриваются остатки построек И. Мазепы, генерального писаря Ф. Орлика и гетмана К. Разумовского, а также местные и импортные керамические печные изразцы, нательные кресты, печатный перстень и другие находки XVII–XVIII вв. с раскопок в городе 2017 г.

Ключевые слова: Батурин, дворец И. Мазепы, керамический декор фасадов, кирпичные фундаменты, печные изразцы, нательные кресты, перстень-печатка.

19.03.2018 р.

УДК 27-52-732.3:[726+719] «18/19»:001.4(09)(045)

Н.М. Сенченко

**ЦЕРКОВНІ ПАМ'ЯТКИ:
ГЕНЕЗА ТЕРМІНОЛОГІЇ XVIII–XIX СТ.**

Стаття присвячена дослідженню еволюції понятійно-термінологічного апарату церковного пам'яткознавства у контексті розвитку законодавчої бази з охорони церковної спадщини XVIII–XIX ст.

Ключові слова: Св. Синод, охорона пам'яток, укази, розпорядження, нормативно-правова база, церковні пам'ятки.

Проблема охорони пам'яток продовжується залишатися актуальною у багатьох країнах світу, незважаючи на значні наукові здобутки у цій галузі. Головне завдання пам'яткоохоронної роботи будь-якої цивілізованої держави «...полягає у координації та використанні усіх наукових, технічних, культурних та інших можливостей для забезпечення ефективної охорони, збереження та популяризації культурної та природної спадщини» [1]. Україна не є виключенням. Значною мірою це стосується церковних пам'яток, зважаючи на складні політичні та релігійні реалії в країні. Недосконалість охоронного законодавства, ставлення до церковних пам'яток лише як до певного матеріального надбання часто призводить до значних втрат та неприпустимого використання їх для задоволення суто прагматичних потреб. Незважаючи на окремі успіхи у цій галузі, залишається багато невирішених проблем. Вимагає уточнення понятійно-термінологічний апарат церковного пам'яткознавства, зокрема визначення дефініції «церковні» пам'ятки з метою уникнення невиправданої підміни понять, що, як свідчить історичний досвід, часто призводило до певних труднощів та принципових непорозумінь. Повноцінні виявлення, дослідження та використання церковної спадщини неможливі без чіткого визначення термінів, що в процесі еволюції зазнавали значних змін та доповнень. Різноманітність церковних пам'яток вимагала виваженого підходу до формулювання та користування відповідним понятійним апаратом. Дефініція «церковні» пам'ятки має суттєву різницю із дефініцією «культурні» пам'ятки. Основна розбіжність термінів полягає у сутності релігійних культів, однак ця проблема не є темою даного дослідження.

Метою даної статті є дослідження генези та особливостей понятійно-термінологічних визначень пам'яток церковної давнини XVIII–XIX ст. у контексті нормативно-правової та практичної діяльності синодального відомства з охорони церковних пам'яток. Наше завдання полягає у розгляді еволюції понятійно-термінологічного апарату у галузі церковного пам'яткознавства, визначенні місця церковних старожитностей у загальному контексті охорони культурної спадщини, аналізі нормотворчої та практичної діяльності синодального відомства з охорони церковних пам'яток.

Проблемам охорони церковних пам'яток присвятило свої доробки чимало науковців. Особливо вирізняється праця Н.П. Кондакова «Русские древности в памятниках искусства», де проблеми дослідження церковної спадщини підняті на якісно новий рівень. Історії вивчення церковних пам'яток присвячені роботи із церковної археології і церковного мистецтва професора О.П. Голубцова, зокрема його науковий доробок «Из чтений по церковной археологии и литургике» [2]. Проблемам становлення церковного мистецтва приділено увагу у працях М.В. Покровського «Церковная археология в связи с историей христианского искусства» [3] та «Стенные росписи в древних храмах греческих и русских» [4]. І.І. Комарова у роботі «История законодательства по охране памятников архитектуры и культуры в России XVIII – начала XX века (историко-правовой аспект)» [5] торкається окремих аспектів охорони пам'яток церковної архітектури. Аналізу законодавчих актів із охорони пам'яток кінця XVIII – першої половини XIX ст. присвятили наукові доробки А.В. Гаврилов [6], І.Г. Данилов [7], П. Вейнер [8]. Проблеми охорони пам'яток, що знаходились у приватній власності, присвячено науковий доробок Ю.Г. Галая і І.В. Міхеєвої [9]. Питання законодавчого визначення культових пам'яток розглядалися у роботі І.В. Міхеєвої «Культовые памятники: к вопросу законодательного определения (историко-правовой аспект)» [10]. Значення культових пам'яток у формуванні як індивідуальної, так і колективної ідентичності суспільства досліджував О.Б. Шухободський [11]. Стану вивчення середньовічних церковних пам'яток присвятив свій науковий доробок Г.І. Вздорнов, проте вивченню законодавчої бази та діяльності Синоду автор приділив лише часткову увагу [12]. Окремі аспекти охорони культурної спадщини у контексті формування будівельного і архітектурного законодавства висвітлені у роботі А.І. Власюка [13].

Однак питання еволюції понятійно-термінологічного апарату у галузі охорони церковних пам'яток та окремі аспекти нормотворчої діяльності Синоду залишилися поза увагою науковців або висвітлювались лише побіжно, оскільки це не було предметом їх наукових інтересів. Вагоме значення для нашого дослідження мали наступні законодавчі та нормативно-правові акти: «Полное собрание законов Российской империи (Собрание I–III)», «Свод законов Российской империи», розпорядження Міністерства внутрішніх справ, укази та розпорядження синодального відомства, установчі документи товариств та ін.

У дореволюційний період Православна Церква мала статус державної. Вона володіла значними матеріальними цінностями, що складали вагому частину історико-культурного надбання [14]. Природньо, що церковні пам'ятки посідали особливе місце у загальному контексті історико-культурної спадщини. Відомий археолог і суспільний діяч М.В. Покровський зазначав: «Наукова і художня діяльність Стародавньої Русі мала майже повністю релігійний характер ... Навчання велося за церковними кни-

гами; писемність становила спадкоємний уділ духовних осіб, – ченців, священників ... В галузі давньоруського мистецтва ... те ж саме церковне спрямування: архітектурна діяльність була звернена на храми; живопис був, по суті, іконописом ... Релігія служила для давньоруської людини джерелом натхнення і спрямовувала художню діяльність ... Ось чому пам'ятки церковної старовини, які дійшли до нас, переважають над іншими не тільки в кількісному відношенні, але і в історико-археологічному» [15].

Регулювання питань охорони церковних пам'яток здійснювалось згідно з відповідними правовими актами: імператорськими указами, указами Сенату, нормативними документами синодального відомства, циркулярами міністерств тощо. Серед усього цього розмаїття вагоме значення для охорони церковних пам'яток становили акти Синоду. У процесі розвитку пам'яткоохоронної галузі знає змін та збагачується сама термінологія, що використовувалась у правових актах. Змінюються критерії відбору, урізноманітнюються та збагачуються типологічні ознаки церковних пам'яток.

Перші укази з охорони пам'яток не стосувались суто церковної спадщини, а мали на меті зберегти все, «что зело старо и необыкновенно...» [16]. Без сумніву, що до цієї категорії потрапляли і пам'ятки церковної давнини. Іменний указ Анни Іванівни (20 грудня 1737 р.) детальніше визначає коло предметів, що підлягали охороні: «Оправное же золотом и серебром ружье, алмазные и прочих камней вещи, ежели найдутся какою чрезвычайною работою, или драгоценные, оные все... отдавать в Мастерскую палату... которые в диковинку или самые курioзные и драгоценные» [17]. У синодальних документах від 25 червня 1771 р., зокрема в «Указе св. Синода о ведении в ставропигиальных и епархиальных монастырях описей церковного и монастырского имущества» [18], пам'ятки церковної давнини визначаються як «церковное и монастырское имущество». У визначенні Св. Синоду від 28 жовтня 1775 р. про порядок охорони дорогоцінних речей використовується термін «редких церковных вещей». У нормативно-правових актах, розпорядженнях Св. Синоду XVIII ст. поряд із термінами «древности», «старинные замечательные вещи» та «церковные вещи» вживаються і узагальнюючі визначення – ікони, книги, іконостаси, церкви, – що дає нам право говорити про наявність перших спроб типологізації церковних пам'яток.

Початок XIX ст. відзначається новою зацікавленістю до проблем збереження пам'яток. Мова йде про іменний указ імператора Олександра I від 10 березня 1806 р., що являв собою звід правил «...управления и сохранения в порядке и целости находящихся в Мастерской и Оружейной палате древностей». Указом вимагалось здійснити опис усіх предметів і з метою поповнення скарбниці пам'яток пропонувалося «...по обычаю несколько веков в России...существующему, принимать ... от частных людей добровольные подношения, состоящие в ... вещах, достойных уважения или древностию или искусством» [19].

У даному документі використовується узагальнююче визначення – «вещи, достойные уважения». Термін «древности» все частіше застосовується у нормативно-правових актах цього періоду. Він присутній і у назві «Общества истории и древностей российских», з яким співпрацювало синодальне відомство [20].

Значну роль в охороні пам'яток відіграло Міністерство внутрішніх справ, яким регулярно розсилались циркулярні листи губернаторам з вимогою виявляти усі відомості про пам'ятки: місцезнаходження, кількість, збереженість (циркуляр від 31 грудня 1826 р., від 14 грудня 1827 р., «Общий указ МВД» від 3 червня 1837 р. та ін.) і надсилати їх до МВС. Завдяки відомостям, що надійшли до статистичного відділу МВС на виконання цих указів, було підготовлено двотомне «Краткое обозрение древнерусских зданий и других отечественных памятников» (1839–1840 рр.). Церковні пам'ятки в документах цього періоду не виділялись в окрему категорію, а включались до «древнерусских зданий и отечественных памятников».

Згідно указу Синоду від 31 грудня 1842 р. «О запрещении производить перестройку и заменять древнюю роспись старинных церквей» до числа пам'яток зодчества, що охоронялись державою, увійшли церкви і монастирі. Приводом послужив неприпустимий стан справ із збереженням унікальних творів церковного монументального мистецтва (замальовуванням давніх фресок під час ремонтів). «...Во всех подобных памятниках ни к каким обновлениям не приступать без Высочайшего разрешения», – зазначалось в документі. Синод здійснював контроль за тим, щоб місцева єпархіальна влада не приймала рішень про зміну зовнішнього вигляду старовинних споруд без попереднього надання до Синоду детальних креслень, планів та описів пам'яток [21]. У даному указі Синоду з'являється термін «церковные памятники древности» [22]. Зазначена дефініція починає активно використовуватись у документах цього періоду.

Недбале ставлення до охорони церковних пам'яток змусило митрополита Філарета (Дроздова) надати Синоду свої пропозиції щодо удосконалення «...способов сохранности в церквях и монастырях церковных и ризничных вещей, древностей, библиотек». У 1853 р. він запропонував порядок головного церковного і ризничного опису, що складався із трьох частин. До першої частини «Опись церкви или церквей» включались вівтар, іконостаси, ікони, лампади тощо, до другої – «Опись ризницы» – усі церковні предмети, що знаходилися в ризниці, а також старожитності, що не належали до богослужбових предметів. Третя частина – «Опись книгохранилища и письменности» – включала рукописи, грамоти і давні акти. Запропонована митрополитом форма опису мстила своєрідну типологію церковних пам'яток, які підлягали вивченню та охороні.

11 квітня 1853 р. вийшло розпорядження Синоду «О порядке хранения церковного достояния в монастырях и церквях и о единообразном составлении описей оно-

му» [23]. Завдячуючи цьому документу у бібліотеці Синоду було зібрано значну кількість описів, що містили цінну інформацію для дослідження церковних старожитностей. У даному розпорядженні вживається термін «церковное достояние». Однак він не став загальноживаним. В указі Синоду від 31 травня 1853 р. «О порядке хранения церковного имущества в монастырях и церквях и о составлении описей оному» вживається узагальнюючий термін «церковное имущество».

У другій чверті XIX ст. значно розширились межі археологічних досліджень, які давали багатий матеріал, що вимагав відповідної систематизації, вивчення і охорони. Необхідність контролю над усіма знайденими під час розкопок речами та з метою запобігання скуповування їх іноземцями була створена Імператорська Археологічна комісія (2 лютого 1859 р.), якій було надано виключне право здійснювати контроль за усіма «предметами древности», куди включались і пам'ятки церковної давнини.

У 1863 р. згідно нового циркуляру МВС церковні пам'ятки було включено до загального списку «памятников древностей, к отечественной истории и жизни народов относящихся». У 1865 р. Синод видає розпорядження із вимогою «...на исполнение предположений по постройке или перестройке и исправлению древних церквей, то есть построенных не позже 18 века или хотя и не древних, но замечательных по зодчеству или историческим воспоминаниям, – испрашивать разрешение Синода» [24]. У цьому документі вперше визначено ознаки давності пам'яток, а також виділено три аспекти, які потрібно було враховувати під час оцінювання архітектурних пам'яток. У даному циркулярі пам'ятки церковної архітектури визначалися терміном «древние церкви».

У 1871 р. імператором Олександром II «...высочайше повелевалось... для обсуждения предложений о мерах к охранению памятников древности...» створити відповідну Комісію. Термін «памятники древности» міцно увійшов до наукового обігу та нормотворчої діяльності. Зокрема, на засіданні Державної Думи III скликання 7 листопада 1911 р. у списку законопроектів, що надійшли до розгляду, значився і законопроект «О мерах к охранению памятников древности». Під час його розгляду та доопрацювання зустрічаються дефініції «древности», «предметы древности». У проекті Положення про охорону пам'яток, запропонованого Московським археологічним товариством, вживається термін «древние памятники» (1869 р.). Відповідно у законопроекті (1871 р.), схваленим Другим археологічним з'їздом, використовується термін «памятники старины». У проекті правил із охорони історичних пам'яток, підготовленому комісією на чолі з О.Б. Лобановим-Ростовським, пам'ятки, що належали духовному відомству, згадувалися як історичні пам'ятки і не зазначалися як церковні.

Цілий ряд наступних документів використовують узагальнюючі терміни для визначення церковних пам'яток. Зокрема, у «Определении св. Синода о порядке производ-

ства починок и исправлений памятников старины, находящихся в ведении епархиальных начальств» (20 грудня 1878 р. – 9 січня 1879 р.) заборонялося переробляти, руйнувати «архітектурні історичні пам'ятки», що перебували у віданні епархій. Однак в Уставі Церковно-археологічного товариства і музею при Київській духовній академії церковні пам'ятки вже визначаються як «древности церковные» (1881 р.). У черговому визначенні Синоду від 28 квітня – 8 червня 1882 р. церковні старожитності згадуються як «древние церковные и монастырские вещи». Згодом зустрічається термін «церковные предметы». Найбільш поширеними і узагальнюючими термінами, що включали церковні старожитності, були «памятник» та «памятник истории и культуры».

У доповіді міністра народної освіти І.Д. Делянова у Комітеті Міністрів від 8 березня 1887 р. «...Об охране памятников церковной старины от истребления, порчи и самовольных переделок» пам'ятки церковної архітектури визначалися як «памятники старины», «памятники зодчества», «памятники искусства». Це була одна зі спроб здійснити своєрідну типологізацію церковних пам'яток, однак з нечітко визначеними принципами поділу.

У 1889 р. у черговому документі синодального відомства про дозвіл помістити на археологічній виставці церковні старожитності церковні пам'ятки визначалися терміном «древние церковные вещи» [25]. У листі ІМАТ на ім'я обер-прокурора Синоду К.П. Победоносцева про необхідність роз'яснення духівництву важливості пам'яткоохоронної роботи вживається термін «церковные древности» [26].

У 1894 р. у проєкті Устава Товариства церковної археології і археології при С.-Петербурзькій духовній академії підкреслюється важливість дослідження пам'яток «древней церковной письменности», «церковных древностей», «памятников православной церковной старины» [27]. У документах початку ХХ ст. використовуються терміни: «церковные памятники древности», «церковные древности», «памятники церковной старины», «священные предметы церковной старины».

Аналіз генези понятійно-термінологічного апарату в галузі охорони пам'яток церковної давнини переконливо доводить, що із розвитком науки та накопиченням досвіду пам'яткоохоронної роботи змінювалося і відношення до церковних старожитностей. Однак, рівень знань і розуміння цінності церковної спадщини не завжди знаходились на належному рівні, що знайшло своє відображення як у нормативно-правових документах, так і у використанні відповідної термінології. Протягом усього досліджуваного періоду зустрічаються приклади невірної термінологічної і понятійної деталізації окремих назв пам'яток або ж, навпаки, об'єднання їх певними узагальнюючими термінами без відповідного наукового обґрунтування. Дане дослідження виявило чітку залежність стану розвитку понятійно-термінологічного апарату від рівня наукових знань відповідного історичного періоду.

Сьогодні церковне пам'яткознавство активно вдоско-

налюється та збагачується новими термінами і поняттями внаслідок отримання нових знань про досліджувані об'єкти, процеси і явища. Доповнення або зміни до його понятійно-термінологічного апарату будуть вноситися відповідно до рівня розвитку або змін соціальних законів і формування нових концепцій. Поглиблене вивчення суті церковних пам'яток в усій їх різноманітності залишає за собою право на подальше розширення понятійно-термінологічного апарату, класифікації та типології церковних старожитностей, а також виділення їх в окрему категорію пам'яток під назвою «церковні пам'ятки». Це допоможе уніфікувати пам'яткознавчу термінологію і уникнути плутанини, тим паче, що зазначена дефініція в останні роки набирає все більшого розповсюдження, і, що не менш важливо, має чіткі понятійні межі.

ПОСИЛАННЯ

1. Opreș I. Transmuseographia. – București, 2000. – P. 467.
2. Голубцов А.П. Из чтений по церковной археологии и литургике. – Серг.-П., 1918. – 484 с.
3. Покровский Н.В. Церковная археология в связи с историей христианского искусства / Н.В. Покровский. – Пг.: А.Н. Лавров и К°, 1916. – 226 с.
4. Покровский Н.В. Стенные росписи в древних храмах греческих в русских. – М.: тип. Э. Лисснера и Ю. Романа, 1890. – 171 с.
5. Комарова И.И. «История законодательства по охране памятников архитектуры и культуры в России XVIII – начала XX века (историко-правовой аспект) / И.И. Комарова. – М., 1989. – 53 с.
6. Гаврилов А.В. Постановления и распоряжения Святейшего Синода о сохранении и изучении памятников древности / А.В. Гаврилов // Вестник археологии и истории. – СПб., 1886. – Вып. VI. – С. 58–90.
7. Данилов И.Г. Правительственные распоряжения относительно отечественных древностей при императора Петра I, особенно в царствование Александра II / И.Г. Данилов // Вестник археологии и законодательных мер по охране памятников старины / В.Ф. Смолин // Известия Археологической комиссии. – Пг., 1917. – Вып. 65. – Ч. 2. – С. 122–148.
8. Вейнер П. Закон об охране старины / П. Вейнер // Старые годы. – 1914. – Февраль. – С. 47–50.
9. Галай Ю.Г. Михеева И.В. Правотворчество Министерства внутренних дел Российской империи по охране памятников старины: учеб. пособие / Ю.Г. Галай, И.В. Михеева. – Н. Новгород, 2001. – 91 с.
10. Михеева И.В. Культурные памятники: к вопросу законодательного определения (историко-правовой аспект) // Юридическая техника. – М., 2007. – № 1. – С. 147–153.
11. Шухободский А.Б. Культурный тип «памятника истории и культуры» в современной России // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2013. – № 3(29). – Ч. I. – С. 206–214.
12. Вздорнов Г.И. История открытия и изучения русской средневековой живописи XIX века / Г.И. Вздорнов. – М., 1986. – 384 с.
13. Власюк А.И. Эволюция строительного законодательства России в 1830-е – 1910 годы / А.И. Власюк // Памятники русской архитектуры и монументального искусства: Города, ансамбли, зодчие. – М., Наука, 1985. – С. 226–246.
14. Сенченко Н. Наукова діяльність П.Г. Фоміна (1866–1938) / Н.М. Сенченко // Питання історії науки і техніки. – К., 2017. – № 1. – С. 67.
15. Покровский Н.В. О мерах к сохранению памятников церковной старины // Христианское чтение. – 1906. – Т. 221. – № 4. – С. 482–483.
16. Полное собрание законов Российской империи. Собр. 1-е. – 1830. – Т. 5. – С. 541–542.
17. Полное собрание законов Российской империи. Собр. 1-е. – 1830. – Т. 10. – С. 376.
18. Полное собрание законов Российской империи. Собр. 2-е. – Т. 19. – № 13621.
19. Полное собрание законов Российской империи. Собр. 1-е. – 1830. – Т. 29. – С. 135.
20. Полное собрание постановлений и распоряжений по ведомству православного исповедания Российской Империи, (12 декабря 1825–1835). – 1915. – Т. I. – № 14.

21. Полное собрание законов Российской империи. Собр. 2-е. – 1843. – Т. 17. – С. 288.
 22. Полное собрание законов Российской империи. Собр. 2-е. – 1843. – Т. 17. – отд. 11, № 16401.
 23. Книга циркулярных указаний Святейшего Синода. – 1853. – С. 42–44.
 24. От императорского Московского археологического общества (на имя Его Преосвященства Преподобного Тихона, епископа Енисейского и Красноярского) // Енисейские епархиальные ведомости. – 1888. – № 15. – С. 133–136.
 25. Церковные ведомости. – 1889. – № 38. – С. 353 – 355.
 26. Древности. Труды Императорского Московского археологического общества. – 1894. – Т. 15. – С. 60–61.
 27. Проект Устава Общества церковной археологии и археологии при С.-Петербургской духовной академии. – СПб., 1894.

Сенченко Н.Н. Церковные памятники: генезис терминологии XVIII–XIX вв.

Статья посвящена исследованию эволюции понятийно-терминологического аппарата церковного памятниковедения в контексте развития законодательной базы по охране церковного наследия XVIII–XIX в.

Ключевые слова: Св. Синод, охрана памятников, указы, распоряжения, нормативно-правовая база, церковные памятники.

Senchenko N.M. Church monuments: terminology genesis XVIII–XIX centuries

The article is devoted to the research of conceptual and terminological mechanism evolution of the church monument in context of legislative basis development for protection of the church heritage in the XVIII–XIX century.

Key words: St. Synod, monument protection, decrees, orders, legal and regulatory framework, church monuments.

28.02.2018 р.

УДК 94(477):726:2-523.6

А.А. Чурочкин, прот.

**ЦЕРКОВЬ НИКОЛАЯ
ВЕЛИКОРЕЦКОГО В ПУТИВЛЕ**

Статья посвящена уникальному памятнику народной архитектуры XVIII века – церкви Николая Великорецкого в Путивле. В научный оборот вводятся ранее не публиковавшиеся архивные материалы, раскрывающие некоторые факты истории храма XVIII–XX вв., сделана попытка разобраться в путанице названиями памятника.

Ключевые слова: церковь Николая Великорецкого, Путивль.

Святитель Николай чудотворец, архиепископ Мир Ликийских издревле почитаем в нашем народе. Его имени посвящены сотни храмов в сельской местности, есть они почти в каждом городе. В Путивле Никольских храмов было несколько, а именно:

- церковь Николая Можайского или «Горний Николай» – находилась на Никольской горке;
- церковь Николая Запольского или «Никола за подем» – находилась недалеко от Молченского монастыря, на месте, где некогда был монастырский «осадный двор»;
- церковь Николая Колодежского – так называлась

церковь бывшего Борисоглебского монастыря «на Великом Подоле», ставшая после закрытия обители приходской (название происходило от Колодежской волости, где упомянутый храм имел сенокосные угодья);

– церковь Николая Казармского – называлась так потому, что была построена близ казарм, где жили солдаты путивльского гарнизона;

– церковь Николая Казацкого – местоположение пока не установлено;

– и, наконец, церковь Николая Великорецкого или «Каменный Николай» – единственный сохранившийся до наших дней храм из списка, которому и посвящена настоящая статья. Название «Великорецкий» происходит от чудотворной иконы святителя Николая, которая явилась в 1383 году в Вятской земле на берегу реки Великой [1, с. 326].

В современной литературе, а равно и среди обывателей Путивля, Никольская церковь зачастую называется «храмом Николы Казацкого», что в корне неверно. Согласно переписным книгам Путивля за 1678 год, в Путивле совершенно отдельно существовали «церковь Николая Казацкого» и «церковь Николая Чудотворца Великорецкого» [2, л. 824 об.], причём в каждом храме был свой священник, к каждому были приписаны свои крестьяне и бобыли. Церковь Николая Казацкого прекратила своё существование в начале XVIII века, когда о ней исчезают всякие упоминания.

В то же время Великорецкая церковь, благополучно пережив все перипетии истории, сохранилась до наших дней. Название «Никола Казацкий» было усвоено ей с лёгкой руки патриарха украинского искусствоведения Георгия Никоневича Логвина. Именно в его прекрасной книге «Чернигов. Новгород-Северский. Глухов. Путивль» (М., «Искусство», 1965) Никольский храм впервые назван «Казацким» [3, с. 218], хотя за свою многовековую историю ни сам каменный храм, ни его деревянные предшественники так не назывались.

16 октября 1755 года в Святейший Правительствующий Синод поступило прошение наместника Киево-Печерской лавры архимандрита Луки (Белоусовича) с братией. В прошении содержалась просьба приписать к Лавре «находящуюся в городе Путивле святого Николая Великорецкого ружную церковь с принадлежащими к ней землями и с поселёнными на них слободами и с протчими угодьями» [4, л. 3], причём отмечалось, что в случае положительного ответа эту церковь «Киево-Печерская Лавра во всякой приличествующей лепоте и украшении всегда содержать будет». Прошение это мотивировалось желанием Лавры восполнить убытки, нанесённые монастырю при строительстве Печерской крепости в 1706 году.

Судя по тому, что Никольская церковь осталась приходской, прошение Лавры не было удовлетворено. Обращает внимание тот факт, что и в Лавре, и в Синоде этот путивльский храм назывался именно «Великорецким». Кроме того, проанализировав все доступные архивные